

aanstelling van een aantal particularistische leden van de stedelijke middengroepen probeerde te beletten. De gegoede middenklasse voelde zich door deze actie bekritiseerd en mobiliseerde haar achterban. Daarmee was de aanzet gegeven voor een vijf jaar durend conflict.

In de volgende hoofdstukken over de Gentse Opstand komt duidelijk naar voren dat de auteur zeer veel archiefmateriaal heeft doorgenomen. In totaal verzamelde hij prospografische gegevens over maar liefst 450 personen. Zijn studie bevat daarom een schat aan informatie over het vijftiende-eeuwse Gent. Af en toe duizelt het de lezer wel eens voor de ogen wanneer de auteur nóg maar eens nieuwe namen ten tonele voert. Bovendien kunnen er vragen worden gesteld bij de gebruikte netwerkanalyse. Zo zal niet iedereen de auteur volgen als die bestellingen van drank en bier bij eenzelfde persoon een vorm van patronage noemt. Ook andere economische transacties worden door de auteur te snel als netwerkvorming gezien. Familiebanden worden bijvoorbeeld gelijkgeschakeld aan politieke gelijkgezindheid, terwijl elders blijkt dat zoiets niet altijd vanzelfsprekend was. Gerechtelijke ambtenaren worden dan weer steevast als hertogelijke pionnen gezien, terwijl ook die visie nogal deterministisch is en zeker niet altijd opgaat. Dergelijke uitgangspunten sturen de analyse sterk in een welbepaalde richting.

Ondanks een overdonderende hoeveelheid archief- en feitenmateriaal is Haemers' boek geen ouderwetse *histoire événementielle* geworden. Uiterst interessant zijn de passages waarin de auteur het Gentse 'Artevelde-model' van stedelijke opstanden beschrijft. Volgens Haemers verliepen de middeleeuwse opstanden in Gent immers volgens een min of meer vast stramien. Om de achterban gunstig te stellen voerden de opstandige regimes steevast een erg sociaal beleid met lage voedselprijzen en stijgende uitgaven voor de armenzorg. Haemers besluit zijn boek met een aantal hoofdstukken waarin hij het einde van de Gentse Opstand beschrijft. Uiteindelijk wist de Bourgondische hertog voldoende geldmiddelen te verzamelen om een leger op de been te brengen dat de opstandelingen op de knieën kreeg. Haemers plaatst de bestraffing van de Gentse Opstand in het kader van het staatsvormingsproces. De stedelijke privileges werden ingeperkt en de oude stedelijke elite werd opnieuw stevig in het zadel gezet. De stedelijke middengroepen moesten hun ambities opbergen, want de rol van de ambachten werd danig ingeperkt. De auteur betoogt dat dit wijst op de groeiende invloed van de centrale staat vanaf de vijftiende eeuw.

Maarten Van Dijck

Centrum voor Stadsgechiedenis, Universiteit Antwerpen

Aukje Zondergeld-Hamer, *Een kwestie van goed bestuur. Twee eeuwen armenzorg in Weesp (1590-1822)* (Hilversum: Verloren, 2006) 400 p. ISBN 90 6550 935 6.

De handelseditie van de dissertatie van Aukje Zondergeld-Hamer stelt ons beeld van het armoedeprobleem tijdens het ancien régime opnieuw weer wat scherper. Het jarenlang onophoudelijke ploeteren in het Weespse gemeentearchief heeft duidelijk zijn vruchten afgeworpen, want de armenzorg in dit kleine Hollandse stadje wordt in al zijn facetten beschreven. Bovendien gaat de kennis van de auteur veel verder dan de lokale armenzorg, ook een groot stuk van de economische, religieuze en politieke geschiedenis van Weesp komt aan bod.

De lange behandelde periode van 1590 tot 1822 heeft het voordeel dat de armenzorg duidelijk naar vóór komt als een dynamisch gegeven. De veranderende economische conjunctuur dwong de stedelijke en kerkelijke instellingen er immers toe om hun beleid telkens weer aan te passen aan nieuwe noden. Om dit historische proces nog meer in de verf te zetten, koos de auteur ervoor om het boek in twee grote delen op te splitsen. In het eerste stuk wordt de armenzorg in Weesp besproken tijdens de economisch vrij gunstige jaren tussen 1590 en 1743. Het tweede deel behandelt de periode van neergang na 1743. Aan de hand van zowel kwantitatieve als kwalitatieve gegevens onderbouwt de auteur de keuze voor deze breuklijn. Daardoor wordt ondermeer duidelijk dat de sociale verhoudingen grondig veranderden in Weesp tijdens de achttiende eeuw. Een diepgaande economische crisis zorgde ervoor dat de kloof tussen arm en rijk serieus toenam. Die evolutie had uiteraard ook gevolgen voor de armenzorg. Terwijl de budgetruimte voor de bedelingen inkromp door de stijgende graanprijzen, veroordeelde de economische crisis een groot deel van de bevolking tot een leven in armoede. Dat leidde ertoe dat tijdens de negentiende eeuw 43 procent van de bevolking sporadisch behoefte had aan ondersteuning om de eindjes aan elkaar te knopen, tien procent van de bevolking was zelfs constant op de armenzorg aangewezen.

De sterkte van deze studie zit ongetwijfeld in de enorme berg archiefmateriaal die de auteur wist te verwerken. Geen enkel element van de lokale armenzorg ontsnapt aan de aandacht. Dat zorgt ervoor dat het boek ook minder voor de hand liggend materiaal bevat. Zo bevat hoofdstuk acht een schat aan informatie over de voedselpatronen in de stedelijke gast- en weeshuizen. Uiterst interessant is bijvoorbeeld de passage waarin de auteur de verspreiding van de aardappel in Weesp beschrijft. Smaakveranderingen en een levendige interesse voor nieuwe ingrediënten speelden een even grote rol als de zoektocht naar goedkope substitutieproducten voor het dure graan. Dit soort van lange uitweidingen, breken het verhaal soms, maar ze hebben zeker ook een toegevoegde waarde. Bovendien komt de auteur daardoor niet in een soort van materialistisch determinisme terecht, een val waar veel sociaal-economische historici wél intrappen.

Ondanks deze veelzijdige benadering, heeft Aukje Zondergeld-Hamer vooral veel aandacht voor het puur beschrijvende, institutionele aspect van de armenzorg. De belangrijkste conclusies van deze studie bevinden zich dan ook op dat vlak. Zo weet de auteur erg overtuigend aan te tonen dat de armenzorg gedurende het hele ancien régime een lokale aangelegenheid bleef. De beperkte pogingen van de centrale overheid om greep te krijgen op het sociale beleid van de steden liepen allemaal op een mislukking uit. Pas tijdens de negentiende eeuw kon de centrale overheid de controle op de armenzorg opvoeren door middel van de oprichting van landbouwkolonies voor armen en het invoeren van toezicht op de lokale financiën. Van dergelijke overheidsbemoeienis was vóór 1800 absoluut geen sprake. In tegendeel, de stedelijke bestuurders schoven de zorg voor de armen zelfs door naar de verschillende diakonien, waardoor de armenzorg als het ware een semi-private aangelegenheid werd. Tekenend voor deze evolutie zijn de pogingen die de stedelijke overheid ondernam om de financiële hulp aan de gereformeerde diakonie tot een minimum te beperken. De katholieke en lutherse gemeenschappen konden overigens in ieder geval al op weinig ondersteuning rekenen, omdat alleen de gereformeerde diakonie als een volwaardige godsdienst werd beschouwd. Opvallend is daarom de vaststelling dat de gereformeerde diakonie niet meeging in dit discriminerende beleid. Zij maakte er vaak geen probleem van om andersgelovigen hulp te geven. Pas vanaf de achttiende

eeuw zouden een chronisch geldgebrek en de groeiende levensbeschouwelijke tegenstellingen een einde maken aan deze tolerante houding.

Hier en daar zijn er een aantal fouten in het boek geslopen. Zo stelt de auteur enkele keren vast dat vanaf de zestiende eeuw bedelen verboden was in de Nederlanden. Dat klopt hoegenaamd niet: hulpbehoevenden konden nog steeds van stadswege toestemming krijgen om te bedelen. Wel was het zo dat alle andere meerderjarige werklozen niet meer van giften mochten leven. Ook de zogenaamde ‘typisch Nederlandse stedelijke vorm van armenzorg’ (p. 370) waarnaar de auteur meermaals refereert, is een illusie. De verschillen met de katholieke steden waren vaak klein. Verder zijn er een aantal belangrijke hiaten in de bibliografie. Zo ontbreken een aantal standaardartikelen van grote namen als Hugo Soly, Walter Prevenier en Wim Blockmans. Opvallend is ook de strenge kritiek op het werk van Marco van Leeuwen. Zijn studie over de Amsterdamse armenzorg wordt voortdurend onderuit gehaald, zonder dat Zondergeld-Hamer er zich rekenschap van geeft dat een klein stadje als Weesp – met slechts 3.000 inwoners – absoluut niet te vergelijken is met een handelsmetropool die massa’s immigranten te verwerken kreeg. Ondanks een paar inhoudelijke bezwaren, moet toch vooral worden gezegd dat Zondergeld-Hamer een uiterst gedegen onderzoek heeft gedaan, waarin een schat aan empirisch materiaal is verwerkt.

Maarten F. Van Dijk

Centrum voor Stadsgechiedenis, Universiteit Antwerpen

Jo Deforme, *Uit de ketens van de vrijheid. Het debat over de sociale politiek in België. 1886-1914*. KADOC-Studies, 32 (Leuven: Universitaire Pers Leuven, 2007) 512 p. ISBN 978 90 5867 626 9.

Over de oorsprong en ontwikkeling van sociale politiek is al veel wetenschappelijke inkt gevloeid. Terwijl een eerste groep onderzoekers zich richt op sociaaleconomische moderniseringsprocessen tegen de achtergrond van de negentiende-eeuwse industrialisering, verklaren andere auteurs de totstandkoming van sociale wetgeving vanuit de politieke mobilisatiekracht en de invloed van een sterker wordende arbeidersbeweging. Een derde categorie redeneert vanuit een toenemende bureaucratisering en centralisering van overheidsinstellingen en de ontplooiing van hun administratieve verantwoordelijkheden in de aanpak en de uitwerking van sociaal beleid. Al deze verklaringsmodellen kunnen op verschillende punten worden genuanceerd, geamendeerd en vaak zelfs gecombineerd. De Amerikaanse historische sociologen Theda Skocpol en Dietrich Rueschemeyer bijvoorbeeld brengen in hun *States, Social Knowledge, and the Origins of Modern Social Policies* (1996) politieke transformatieprocessen in verband met de verspreiding van nieuwe ideeën en kennis over de sociale kwestie door wetenschappers en beleidsexperts. Skocpol en Rueschemeyer stellen expliciet de vraag hoe de sociale dilemma’s van de negentiende-eeuwse industrialisatie het denken over de veranderingen in het sociale en economische leven beïnvloedden en hoe die nieuwe kennis en visies sociale wetgeving effectief stuurde. De ideeënhistorische invalshoek staat ook centraal in het boek van Jo Deforme, gebaseerd op zijn doctoraatsverhandeling waarmee hij in 2004 promoveerde aan de Katholieke Universiteit Leuven.

Uit de ketens van de vrijheid bestudeert de onderliggende argumentaties en ideeën van de voornaamste theoretische denkers en politieke besluitvormers in de Belgische